

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and
Education Research

Sayı/Issue 15 (Nisan/April 2024), s. 625-639.

Geliş Tarihi-Received: 05.04.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 20.04.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1465573

Çağatay Türkçesi ile Yazılmış Bir Kıyâfet-Nâme: Kıyâfetü'l-Beşer

A Physiognomy Book Written in Chagatai Turkish: Kıyâfetü'l-Beşer

Muhammed KARASU*

Öz

Bu çalışmada Muhammed Yûnis bin Mullâ Hâkîm Cân Şâşî tarafından Risâle-i 'Acîb ve İcâle-i Ğarîb adıyla Farsça yazılan ve Cehângîr Çâr-îkî tarafından *Kıyâfetü'l-Beşer* adıyla 1908 yılında Çağatay Türkçesine çevrilen eser konu edilmiştir. *Kıyâfetü'l-Beşer* insanları dış görünüşlerine göre değerlendiren, insanların yaradılış özelliklerini kestirmede yol göstermek amacıyla yazılmıştır.

Kıyâfet ilmiyle ilgili Türk dilinin tarihî dönemlerinde kaleme alınmış birçok eser bulunmaktadır. Özellikle Eski Oğuz ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde bu alana gösterilen ilgi Türk edebiyatında kıyâfet-nâme ve firâset-nâme türünü doğurmuştur. Batı Türkleri arasında oldukça yaygın olmasına karşın Doğu Türkleri arasında kıyâfet ilmiyle ilgili yazılmış eserler çok yaygın değildir. *Kıyâfetü'l-Beşer* bu bakımdan Türk dili ve edebiyatı için önemli bir yerde durmaktadır. Bu eser, belirlemelere göre Çağatay Türkçesi ile yazılmış iki kıyâfet-nâmeden biridir.

Bu çalışmadaki temel sorun, *Kıyâfetü'l-Beşer*'in Türklük bilimcilerce yeterince bilinmemesi ve eser üzerine henüz dil incelemesinin yapılmamış olmasıdır. Bu bağlamda çalışmanın amacı *Kıyâfetü'l-Beşer*'in nitelendirmesini yapmak ve esere özgü dil özelliklerini incelemektir. Veriler belge inceleme tekniğiyle elde edilmiş, verilerin çözümlenmesinde art zamanlı karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır.

Kıyâfetü'l-Beşer Çağatay Türkçesinin son döneminde yazıldığı için Klasik Çağatay Türkçesinde bulunmayan birtakım yerel dil özelliklerini barındırmaktadır. Bu özelliklerden ünlü uyumunu bozan eklerdeki ses eşdeğerlikleri, sözcük sonlarındaki ötümsüz ünsüz düzenliliği, belirtme durum ekinin +nlî biçiminde kullanımı, bol- fiilindeki anlam genişlemesi ve Klasik Çağatay Türkçesinde karşılaşılmayan sözcüklerin bulunması ilgi çekmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Kıyâfetü'l-Beşer*, kıyâfet-nâme, son dönem Çağatay Türkçesi.

Abstract

In this study, the work called *Kıyâfetü'l-Beşer*, translated from Persian into Chagatai Turkish by Cehângîr Çâr-îkî in 1908, is discussed. *Kıyâfetü'l-Beşer* was written to evaluate people

according to their appearance and to guide people in understanding the characteristics of their creation.

There are many works written about the physiognomy in the historical periods of the Turkish language. Although it is quite common among Western Turks, works written on physiognomy are not very common among Eastern Turks. In this respect, *Qiyâfetü'l-Beşer* stands in an important place in terms of Turkish language and literature. According to findings, it is one of the two kıyâfet-names written in Chagatai Turkish.

The main problem in this study is that *Qiyâfetü'l-Beşer* is not known enough by Turcologists and the language analysis on the work has not been done yet. In this context, the aim of the study is to characterize *Qiyâfetü'l-Beşer* and examine the language features specific to the work. The data was obtained by document review technique, diachronic comparison method, which are among the qualitative research methods, were used in the analysis.

Since *Qiyâfetü'l-Beşer* was written in the last period of Chagatai Turkish, it contains some local language features that are not found in Classical Chagatai Turkish. These features include sound equivalences that disrupt vowel harmony in suffixes, devoicing consonant regularity at the end of words, use of the case suffix's +nî form, semantic expansion of the verb bol-, and the presence of words that are not encountered is interesting.

Keywords: *Qiyâfetü'l-Beşer*, physiognomy book, late period of Chagatai Turkish.

Giriş

Bu çalışmada *Qiyâfetü'l-Beşer* adlı eser incelenmiştir. *Qiyâfetü'l-Beşer*, 1908 yılında Cehāngîr Çār-tâkî tarafından Farsçadan Çağatay Türkçesine çevrilmiş bir kıyâfet-nâmedir. Eserin özgün adı Risâle-i 'Acîb ve İcâle-i Ğarîb olup Muhammed Yûnis bin Mullâ Hâkîm Cân Şâhî tarafından yazılmıştır.

Qiyâfetü'l-Beşer, belirlemelere göre, Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmış iki kıyâfet-nâmeden biridir. Bu bakımdan eserin Türk edebiyatında önemli bir yeri bulunmaktadır. Ayrıca bugüne değin eser üzerine bir dil incelemesi yapılmamış olması bu çalışmanın temel sorunu olarak görülmüştür. Çalışmanın amacı *Qiyâfetü'l-Beşer*'in nitelendirmesini yapmak ve esere özgü dil özelliklerini ortaya koymaktır.

Çalışma eserin nitelendirmesi ve dil incelemesiyle sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda eser ayrıntılı olarak tanıtılmış, daha önce hazırlanmayan çeviri yazılı metni hazırlanmış, Son Dönem Çağatay Türkçesini yansıtan dil özellikleri belirlenmiş ve bunlar hakkındaki değerlendirmelere yer verilmiştir.

Çalışmada veri kaynağı olarak *Qiyâfetü'l-Beşer*'in 1908'deki birinci baskısından yararlanılmıştır. Veri kaynağının hazırlanmasında çeviri yazı, eserin nitelendirmesinde belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Veriler belge inceleme tekniğiyle elde edilmiş, verilerin çözümlemesinde art zamanlı karşılaştırma yöntemine başvurulmuştur.

Kıyâfet İlmî ve Türk Dilinde Kıyâfet-nâmeler

Arapça kavf kökünden türemiş kıyâfet sözcüğü "iz sürüp gitmek ma' nâsınadır" (Mütercim Âsım Efendi, 2013, s. 3835). Kıyâfet sözcüğü Kamus-ı Türkî'de "1. Kılık, şekli hâricî, heyet, suret" (Şemseddin Sami, 2019, s. 654), Lûgat-ı Nâcî'de "şekil, hey'et, şuret" (Muallim Nâcî, 1987, s. 605), Türkçe Sözlük'te "1. Kılık, elbise, giysi. 2. Resmî giysi" (Türk Dil Kurumu, 2005, s. 1172), Ötüken Türkçe Sözlük'te "1. Bir topluluğun, bir kurumun veya bir ülkenin belirli bir döneme ait giyinme biçimi; giyim. 2. Bir elbisenin çeşitli kısımlarının tümü. 3. Resmî giyim; üniforma. 4. Bir şeyin dış görüntüsü; genel görüntüsü; biçim; şekil; suret." (Çağbayır, 2007, s. 2648) olarak açıklanmıştır. "Kelimenin Türkçede ve Farsçada ayrıca 'kılık, kıyâfet, elbise, şekil, görünüş' mânaları da vardır." (Mengi, 2002, s. 513). Arapçada bu anlamlarıyla kullanılmayan sözcük "kılık, görünüş, biçim" anlamlarını,

büyük olasılıkla, Farsçada kazanmış ve Farsçadan Türkçeye ödünçlenmiştir (Çelebioğlu, 1998, s. 225).

“Kıyâfet kelimesi, aynı zamanda insanların dış görünüşlerine bakılarak karakterleri hakkında hüküm çıkarmaya dayalı bir ilme de ad olmuştur.” (Çakır, 2007, s. 333). İlm-i kıyafe(t) olarak adlandırılan bu bilgi türü ilm-i firasetin alt dallarından biridir. Firaset ilmi Arap medeniyet ve coğrafyası ile insanın ruh ve beden yapısıyla ilgilenen iki kola ayrılmıştır. Türkler arasında ikinci kol yaygınlanmıştır. İlmü’l-kef, ilmü’l-esârîr, ilmü’l-ihtilâc, ilmü kıyâfetü’l-beşer adlarıyla dört dala ayrılmış bu ilmi, kıyâfetü’l-isr ve kıyâfetü’l-beşer adıyla iki bölümde değerlendirilmiştir (Mengi, 2002, s. 512).

Kıyâfetü’l-isr insanların ya da hayvanların yerde bıraktıkları izlere bakarak bilgi edinmeye; kıyâfetü’l-insâniyye ya da kıyâfetü’l-ebdân adlarıyla da bilinen kıyâfetü’l-beşer ise insanların dış görünüşlerine bakarak iç görünüşleriyle ilgili bilgi edinmeye denir (Çakır, 2007, s. 333). Kuşların uçuşundan bir anlam çıkaran ilm-i iyâfe; dağ ve çöllerde su bulmaya yarayan, ulusların ve birtakım hayvanların yaratılışı, hayvan tipleriyle insan karakterleri arasında ilgi kuran ilm-i riyâka kıyâfetü’l-isre yakın ilimlerdir. İnsanın yüzünden yaratılış özelliklerini anlayan ilm-i simâ; insanın alın çizgilerinden yaşını, varsıllığı ile yoksulluğunu anlayan ilm-i hutût; insanın avuç içindeki çizgilerinden yaşamıyla ilgili bilgiler çıkaran ilm-i kef; insan bedenindeki seğirmelerden birtakım anlamlar çıkaran ilm-i ihtilâc kıyâfetü’l-beşere yakın ilimlerdir (Çelebioğlu, 1998, s. 226-227; Mengi, 2002, s. 512).

Geçmiş MÖ V. yüzyıla dayanan kıyâfet ilmi, Yunanlı tıpçı Hipokrat tarafından insan anatomisini belirlemek için kullanılmıştır. Yunanlı filozoflar Eflatun, Aristo ile Yunanlı tıpçı Galenos’un da kıyâfet ilmiyle ilgilendikleri bilinmektedir. Batı’da fizyonomi, fizyognomi olarak da adlandırılan bu ilim için Latince yazılmış bir risalenin Aristo’ya ait olduğu söylenmektedir. Bunun yanı sıra kıyâfet ilmiyle ilgili İslam dünyasını oldukça etkileyen bir eser Romalı tıpçı Polemon’un Fizyonomi adlı eseridir (Direkci ve Duyar, 2017, s. 18-19). Doğu’da Sasani hükümdarı Nuşirevan için yazılan bir firaset kitabının varlığından Hüseyin Vâiz Kâşifî’nin Ahlâk-ı Muhsinî adlı eserinde söz edilmektedir. Araplar arasında kıyâfet ilmiyle ilgili yazılmış ilk eserin İmam Şafî’ye ait olduğu bilinmektedir. Ancak bu eser günümüze dek gelememiştir (Çelebioğlu, 1998, s. 229). Farsça eserler verenler arasında ise Kâşânî, Abdurrahman Mîrek, Emîr-i Kebîr Hemedânî sayılabilir (Çakır, 2007, s. 333).

Kıyâfet ilmiyle ilgili eserler Türkler arasında da yayılmıştır. Ancak Türkler kıyâfet ilmini çoğunlukla siyaset alanında kullanmışlardır. Bu nedenle Osmanlı padişahları kıyâfet ilmiyle ilgili eserlerin yazılmasını desteklemişlerdir (Canım, 2010, s. 105). Bu eserler Türk edebiyatında bir tür olarak, genellikle, kıyâfetnâme adıyla anılmıştır. Edebi değeri düşük olan bu eserler sanat kaygısı güdülmeden yazılmıştır. Türkçe ilk kıyâfetnâme örneği Bedr-i Dilşâd’ın Murâdnâme’sinin bir bölümünü (34-40. bâblar arası) barındırmaktadır. Bağımsız ilk eser ise Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî’nin manzum olarak kaleme aldığı Kıyâfetnâme’dır. Manzum ve mensur olarak, kimi zaman da manzum-mensur karışık olarak yazılan kıyâfetnâmelere en ünlüsü Erzurumlu İbrahim Hakkî’nin Marifetnâme’sinin içinde bir bölümü oluşturanıdır.

Kıyâfet ilmiyle ilgili eser üretme çabası XVIII. yüzyıla değin artarak sürmüştür (Pala, 1982, s. 341). Bu tarihten sonra yavaşlaşsa da üretilmeye devam etmiştir. Eski Oğuz ve Osmanlı Türkçesi ile onlarca kıyâfetnâme kaleme alınmasına (Sarıççek, 2014, s. 47-50) karşın, Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan iki bağımsız eser belirlenebilmiştir. Bunlardan birincisi Muhammed Sâdık Kâşgarî’nin Kıyâfetü’l-beşer’i (Tosun, 2011, s. 93), ikincisi ise Muhammed Yunis bin Mullâ Hâkîm Cân Şâşî’nin Risâle-i ‘Acîb ve İcâle-i Garîb adıyla Farsça

kaleme alıp Cehāngīr Çār-tākī'nin *Kıyâfetü'l-Beşer* adıyla Çağatay Türkçesine çevirdiği eserdir.

Çağatay Türkçesi ile Yazılmış *Kıyâfetü'l-Beşer*

Kıyâfetü'l-Beşer kıyafet ilmiyle ilgili, Farsçadan Çağatay Türkçesine çevrilmiş bir eserdir. 24 sayfadan oluşan eser, ikinci sayfadan başlamaktadır. Her sayfaya 17 satır olmak üzere düzenlenen eserin kimi sayfalarında resimler yer aldığı için satır sayısı düşmektedir. Baştan sona tek bir eseri barındıran eserin müellifi Muhammed Yūnis bin Mullā Hākīm Cān Şāşī'dir. Risāle-i 'Acīb ve İcāle-i Ğarīb adıyla Farsça yazdığı eser 1326 (1908) yılında Nemenganlı Cehāngīr Çār-tākī tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Hasaniy ve Habibullayev, 1991, s. 4). Eserin birinci baskısı Taşkent'te, ikinci baskısı Hokand'da Mulla Abidcan Kitabfuruş Nemenganiy'in destekleriyle 10.000 adet yapılmıştır (Hasaniy ve Habibullayev, 1991, s. 3). Birinci baskıda eserin sonunda yalnızca müellifin adı geçmesine karşın ikinci baskıda çevirmenin adı da geçmektedir. Yazarlarla ilgili bilgiler bundan öteye gitmemektedir.

Kıyâfetü'l-Beşer, ilm-i simâ, ilm-i hutût, ilm-i kef gibi ilimlerden yararlanarak kıyâfetü'l-beşer ya da kıyâfetü'l-insāniyye, kıyâfetü'l-ebdân diye bilinen ilim alanında yazılmış bir eserdir. Manzum-mensur karışık olan eser, genellikle mensur yazılmıştır. Sanat kaygısı güdülmeyen oluşturulan eserin dili oldukça yalın ve durudur. Edebi değer gözetilmeyen eser besmeleyle başlayıp bir beyitle bitirilmiştir. Selam ve duanın ardından kıyafet ilminden söz eden kısa bir giriş bulunmaktadır. Giriş kısa bir hikayeye bütünlenerek İmam Cafer Sadık'la ilgili başka bir hikâye anlatılmıştır. Eser 'alâmet-i baş "başın belirtisi" (9/10), 'alâmet-i pişâne "alın belirtisi" (10/5), 'alâmet-i kaş "kaşın belirtisi" (10/17), 'alâmet-i köz "gözün belirtisi" (11/11), 'alâmet-i kulağ "kulağın belirtisi" (12/8), 'alâmet-i burun "burnun belirtisi" (12/13), 'alâmet-i leb "dudağın belirtisi" (13/4), 'alâmet-i âğız "ağzın belirtisi" (13/9), 'alâmet-i tiş "dişin belirtisi" (13/12), 'alâmet-i til "dilinin belirtisi" (14/3), 'alâmet-i çağ "çenenin belirtisi" (14/6), 'alâmet-i kerden "boynun belirtisi" (14/9), 'alâmet-i yüz "yüzün belirtisi" (14/15), 'alâmet-i sağal "sakalın belirtisi" (15/4), 'alâmet-i yilke "omzun belirtisi" (15/8), 'alâmet-i bilek "bileğin belirtisi" (16/2), 'alâmet-i kökre "göğsün belirtisi" (16/5), 'alâmet-i imçek "memenin belirtisi" (16/8), 'alâmet-i qarun "karnın belirtisi" (16/10), 'alâmet-i uça "belin belirtisi" (17/6), 'alâmet-i reng "rengin belirtisi" (17/10), 'alâmet-i beden "bedenin belirtisi" (17/16), 'alâmet-i müy "kılın belirtisi" (18/2), 'alâmet-i âvâz "sesin belirtisi" (18/14), 'alâmet-i külgi "gülüşün belirtisi" (19/3), 'alâmet-i kâmet "duruşun belirtisi" (19/6), 'alâmet-i refâr "yürüyüşün belirtisi" (20/1), 'alâmet-i keft "avuç içinin belirtisi" (20/8), 'alâmet-i pençe "el parmaklarının belirtisi" (20/13), 'alâmet-i tırnağ "tırnağın belirtisi" (20/17), 'alâmet-i san "baldırın belirtisi" (21/3), 'alâmet-i aşuğ "aşığın belirtisi" (21/10), 'alâmet-i pāşne "tabanın belirtisi" (21/14), 'alâmet-i ayağ "ayağın belirtisi" (21/17), 'alâmet-i pençe "ayak parmaklarının belirtisi" (22/7) bölümlerinden sonra faşl kısmıyla sona ermektedir. Her kısımda, ilgili organın biçim özelliklerinden hareketle karakter çözümlemesi yapılmıştır.

Kıyâfetü'l-Beşer üzerine bugüne değin yapılmış iki çalışma belirlenmiştir. Bunlardan birincisi 1991 yılında M. Hasaniy ve E. Habibullayev tarafından Özbek Türkçesi ile oluşturulan Kıyafet ül-Beşer (Kıyafete Karab Anıklaş) adlı çalışmadır. Araştırmacılar Hasaniy, Söz Başında eseri tanıttıktan sonra kıyafet ilmiyle ilgili bilgi vermiştir. Eseri Özbek Türkçesine aktaran araştırmacılar, İbrahim Hakkı'nın Marifetnâme'sinde geçen kıyâfetnâmeden bir parça paylaşmışlardır. Araştırmacılar aktarmanın sonuna sözlükçe ve eserin birinci baskısının tıpkıbasımını eklemişlerdir. İkincisi E. Hüseyin ve P. Emin tarafından Yeni Uygur Türkçesi ile oluşturulan

Kiyapetname ve Saetname adlı çalışmadır. Çalışma iki eserin yayımını kapsamaktadır. Birinci eser Kiyapetül Beşer, ikinci eser Saetname'dir. Birinci eserin yayımını E. Hüseyin, ikinci eserin yayımını ise P. Emin yapmıştır. Her iki eser de Çağatay Türkçesinden Yeni Uygur Türkçesine aktarılmıştır. Hüseyin, "Kiyapetül Beşer ve Şerk Haraktir Şunasligi Hekkide" adlı bir bölümde, Türk kültüründe kıyafet ilminin yeri ve gelişimiyle ilgili bilgi verdikten sonra Kıyâfetü'l-Beşer'i kısaca tanıtmıştır. Eserin Yeni Uygur Türkçesine aktarmasından sonra ise "Parasetke Dair Hé kayetler" adlı bölümde, büyük olasılıkla, firaset ilmine ait başka bir eseri paylaşmıştır.

Çeviri Yazılı Metin Kurmada Tutulan Yol

1. Özgün metinde sayfa numaraları gösterildiğinden çeviri yazıda da değiştirilmeden sayfa numaraları gösterilmiştir. Satırlar (yay ayrıç) içinde belirtilmiştir.
2. Özgün metindeki Arapça ve Farsça dualar çeviri yazıya aktarılmadan kopyalanmıştır. Bismele, ayet, hadis ve birtakım ibareler ise çeviri yazıya aktarıldıktan sonra dipnotta Türkçe çevirisiyle verilmiştir.
3. Okunamayan ögeler dipnotta gösterilmiştir. Okunup anlamlandırılmayan ögeler ise çeviri yazıda gösterildikten sonra yanına soru işareti konulmuştur.
4. Özgün metinde yinelenen yerler {süslü ayrıç} içinde belirtilmiştir.
5. Metin onarımına gidilen yerler [köşeli ayrıç] içinde gösterilmiştir.
6. Satır sonlarında bölünmüş sözcükler, alt satırdaki ögelere uzun çizgiyle ulanmıştır.
7. Zamir kökenli kişi ekleri kısa çizgiyle ayrılmış, bildirme eki durumundaki +dur ve +dür birleşik yazılmıştır.
8. Arapça ve Farsçadan ödünçlenmiş sözcüklerin yazımında İ. Ünver'in "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler" adlı yazısındaki kurallara uyulmuştur.

Kıyâfetü'l-Beşer (Çeviri Yazılı Metin)

2

bi'smi'llâhi'r-raḥmani'r-raḥîm¹

(1) *al-ḥamdu li'llâhi'l-lazî ḳāla fî kitāba'l-karîm² laḳad ḫalaḳnâ al-insāna fî aḫsani taḳvîm³* (2-4)

وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الَّذِي نَزَلَ فِي شَأْنِهِ أَنْكَرُ لَعْلَى
خَلْقٍ عَظِيمٍ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ الَّذِينَ يَزُودُونَ بِوَأَنفُسِهِمْ بِتَابِعَةِ النَّبِيِّ الْحَكِيمِ أَمَّا
بَعْدُ مِنْ حَمْدِ وَصَلَاتِ ضَامِرٍ مَنَابِرٍ أَوْ لِي اللَّابَابِ وَخَوَاطِرٍ وَيَا مَقَاطِرَ

(5) aḫbâblarımızğa maḫfî ve mestter ḳalmağay ki uşbu risâleniñ mevzû'ı (6) 'ilm-i kıyâfe ve 'ilm-i firâsetdür kim gâyetde şerîf ve zarûr 'ilmiler cümle (7) –sindür zîrâ ki bu 'ilmniñ muḫâveze? ve isti'mâl kılguçı kişi (8) –ler âdemî-zâdnîñ beşeresidin mu'âyene ve müşâhede kıлмақ birle her ḳandağ (9) kişiniñ ḫ'âh yaḫşı ḫaşlet ve ḫ'âh yaman ḫaşlet ve 'âdetleriğa (10) hiç tecrîbe ve imtiḫân

¹ "Acıyan ve esirgeyen Tanrı'nın adıyla"

² "Tanrı'ya şükürler olsun, (Tanrı) ulu kitapta şöyle dedi:"

³ "Kuşkusuz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır." (Tin Suresi, 3. Ayet).

kılmasdın muṭṭali⁶ ve āgāh bolğaylar eger her kişiniñ (11) kıyâfetidin yaḥşî sıfet ve ef'âl-ı ḥamîdeleri hüveydâ ve ma' lûm olsa

3

(1) ve muşâdaḳat kılurlar ve eger kıyâfetidin yaman ḥaşlet ve ef'âl-ı ḳabîḥaları (2) nümüdâr ve zâhir olsa andağ kişi birle ḥucceṭ ve âşinâgerçilikni terk kılıp (3) anıñ ḥucceṭidin ihtirâz eylep şer ve fesâdıdın imin ve maḥfûz (4) bolmaḳları lâzim dü ḥikâyet kiltürüpdürler kim evvelki zemân (5) ḥukemâlarıdın birleri öz zemânıdaki ḥalâyıḳnıñ şer ve fesâdıdın (6) ḥâırları rencide bolup ol zât ḥikmet-simât şeherdin taşḳarı (7) çıḳıp bir taḡnıñ tifeside istikâmet tutmuş ikenler (8) ana dervâzesiğa bir muşavver kâmilniñ ta' yin eylep ḳoymuş iken kim (9) her kişiğe şehar ḥalkıdın ol ḥakîm feylesüfnıñ ziyâret eylemaḳnıñ

4

(1) ḥ'âhladı evvel ta' yin kılınmış muşavver ol kişiniñ şüretini bir kâğazğa (2) tartıp ḥakîmniñ ḥızmetleriğa alup kirip körsetür irken (3) ḥakîm ol şüretniñ 'ilm-i kıyâfe ḳâ'idesiğa ḥüb tefekkür eylep (4) körüp eger kıyâfesidin eşer-i şalâḥ zâhir bolsa içkeriğa kirmaḳğa (5) ruḥşat berip anıñ birle ḥucceṭ eyler irdi ve eger eşer-i ḥıyânet beşeresidın (6) nemâyân bolsa dervâzedin ḳaytmaḳğa ruḥşat berür irdi künlerde (7) bir kün bir kişi ol ḥakîmniñ ziyâret kılmaḳ için kildi ol (8) muşavver öz 'âdetiğa müvâfiḳ ol kişiniñ şüretini tartıp ḥakîmniñ (9) ḥızmetiğa yiberdi ḥakîm ol şüretniñ ḥüb mülâḥaza kılıp ol kişi (10) –niñ yaman ve bed-sirişt âdem ikeniğa muṭṭali⁶ bolup içkeriğa kirmaḳğa (11) ruḥşat bermey dervâzedin ḳaytmaḳğa işaret kıldı ol kişi peyâm (12) yiberdi ki ay ḥakîm egerçe zâhiridin yaman fi'lik âdem ikenimğa kıyâfe (13) yüzesidin 'ilm peydâ kıldıñ âri râst ve müsellemdür ve lekin kimisne (14) riyâzat ve miḥnet sebebidin temâmı yaman ḥaşletlerini terk kılıp (15) özümni yaḥşî sıfetler bile muşahḥaş eylegendür-men imdi mendin (16) ḥiç ḥayrnıñ ḥâırnıñğa kiltürme ve ḥucceṭ-feyz âşârıñdın (17) maḥrûm ḳaytarma didi andın soñ ḥakîm ol kişiniñ öz şavma' asığa çarladı

5

(1) ferd ḥakîmğa anı ḥoş peyâmı yitti / ṭalab eylep kitürüp ḥucceṭ itti (2) birbirleri birle ülfet ve mu'âşeret eylep yine menziliğa mürâca't kıldı (3) bes bu 'ilmniñ fâ'idesi her ikki ṭarafğa sirâyet kıladur ol şol ki bu 'ilm (4) –niñ endâzesi birle kişi öziniñ 'ayb ve nuḳşânlarığa muṭṭali⁶ bolup (5) ol yaman ḥaşletlerdin öziniñ müberrâ kıladur ikkinçi fâ'idesi (6) oldur ki başḳa kişilerni 'ayblarıdın āgāh bolup alarnıñ şer (7) ve zârârıdın öziniñ imin itedür ḥikâyet kılıpdurlar ki (8) ḥazret-i imâm ca'fer-i şâdiḳ *raziyallâhu 'anh*⁴ bir kün seferğa çıḳtılar bir şeherde (9) bir âdem uçradı yaḥşî libâslar kiygen öziğa ḥübârâ beripdür ol (10) kişi imâmniñ yollarını tosüp tevâzu' birle selâm kılıp imâm

6

(1) –niñ nâm ve maḳâmları ve şeharleriniñ sordı imâmniñ kim iken (2) –liklerni fehmlap kilip özenğüleriniñ öpüp ihlâs ve i' tıḳadı (3) –niñ izḥâr eylep ol zâtı mehmân kılmaḳ ârzüsıda öz öyiğa tekliḳ kıldı (4) ol cenâb-ı vilâyet-meâb bir çend ki 'arz tilediler irse tâ bâre tekliḳniñ ziyâde (5) kılur idi ol cenâb bir çend kıyâfe yüzesidin anıñ 'ayub ve aḥlâḳ (6) zemîmeleriğa muṭṭali⁶ bolsalar hem köp 'acz ve tevâzu' bilişmelik kılğan vechidin (7) lâ- ilâc tekliḳniñ ḳabûl ettiler el-ḳışsa ol kişi ol cenâb (8) –niñ cilveleriniñ uşlap yiteklep şeharğa alup kirdi ve öz (9) ḥavlîsiğa tüşürüp esbâb-ı mehmândârlıkni ḥüb müheyyâ ve ṭayyârlap

7

⁴ "Tanrı ondan razı olsun."

(1) hizmetni kemā-hüve'l-lâyıkıça kiltürdi irtesi hazret-i imām mürāca't (2) kılmakğa ruḥşat ve icāzet tilediler irse ol kişi didi ki 'acebā meniñ (3) fālī'im şundağ pest vājgūn bolur mu ki uşbu vaqtıñ imāmı ve reh-nemāsı (4) evlād-ı cenāb-ı resūl-ı ḥudā öz ihtiyārılarıça teşrīf-i kudūm eylep ve nūr-ı kādamları (5) birle külb-e-i tārīkimiz münevver eylep kemīne-i ğulām-ı ḥalağa bir ğuşlarığa ḥayf olur ki (6) neçe kün cenāblarınıñ hizmetlerini becā kılıp hizmet behānesi birle (7) bir neçe yaḥşı mevā' az ve naşâyıḥlarını iştkey şuhbet-i kimiyā eşerleridin maḥrūm (8) kılsam dip çendān mübālağa kıldı ki nā-çār imāmınıñ anı ḥātır-ḥoşlığı (9) üçün neçe kün anı ḥavlıside turmaqları zarūr oldı el-kışşa bir kün (10) ruḥşat sorar irdiler ol kişi tā bāre izhār-ı muḥabbet kılıp hizmet-i şâyiste (11) kılmakda irdi ve bā-cümle anıñ ḥavlıside iki hefte turgendin soñra (12) öz menzilleriğe kaytmaqğa kaşd eylediler anda atlarığa minmak bolğanlarıda (13) ol mekkār ya' nī çöntekidin bir müsāvede kāğaz alup ol cenābğa birdi (14) açup okusalar temāmı mehmāndārçılıkğa kılgan şarf yazılmışdur cümle şarfı (15) ḥisāb eylediler irse mingen atları esliḥaları birle ignilerideki (16) kıygen cāmelerini behāsı birle ber-ā-ber bolupdur ol cenāb endek öylep (17) taḥayyürde kıalıp anıñ kılgan ḥarācātını bermakğa yanlarıda aqça mevcūd imeslik

8

(1) vechidin temāmı müşā' ve merkebleriniñ kılgan ḥarācātını 'uzvığa behālap (2) berip özleri piyāde ve yalanğaç ve yalan ayağ öz cāylarığa kayttılar (3) aytıpdurlar ki ol kişi ki hazret-i imāmğa andağ mu'āmele kıldı közleri (4) kök ve kıçkine ve içkeriğe öpürülgen kişi irdi her kişi uşbu şüretde (5) bolsa el-bette mekr ve ḥile ve ḥıyānetlik bed-siret ve bī-ḥayā ve bī-şerm bolmağığa (6) delıldür beyān-ı 'ilm-i kıyāfe felāsife-i ercümend ve ḥukemā-yı dānişmendler ādemī-zād (7) –nıñ temāmı iğzālarını yaḥşı aḥlak ve yaman şifetlerge müttasıf bolmağığa (8) ürek peydā kılmakğa vāşıḥdur dip muḥarrer eylepdürler ve hem tecrube kılıp (9) körgendürler ki her kişiniñ zāhirdeki 'uzvları bātındaki bolğan ḥ'āh (10) yaḥşı ḥ'āh yaman şifetleriğe delālet kıladur bu 'ilm-i kıyāfeniñ

9

(1) rāstlığığa uşbu ḥadīs-i şerīf nāḥikdur ki aytıpdur ki ḥadīs (2) *küllü tavīlün aḥmakun illā 'umer ve küllü kaşirün fitnetün illā 'alī*⁵ nakl kılıpdurlar ki (3) bir kişi çirāğ yaqıp kitāb muḥāla'a kılmakğa meşğül irdi be-nāğāḥ kitābda (4) kördi ki saḫalını uzun bolmağı şāḥibiniñ aḥmaklıkiğe delıldür dip (5) yazmışdur ol kişi özini saḫalını uşlap kırasa nihāyetide uzun (6) iken der-ḥāl ...⁶ aḥmaklar kıtarıdın bolmay-men dip saḫalını maḥkem (7) tutamlap öziğe özi aydı ki uşbu tutamıdın ziyādesini çirāğğa (8) köydürüp bir kıbzasını alup kılsam maña kifāyedür dip çirāğğa (9) tutup irdi saḫalı temāmān köyüp kitti uşbu işini irtikāb kılmakğı (10) 'alāmet-i aḥmak irdi 'alāmet-i baş bir kişiniñ başı

10

(1) kette ve çār-sū ve tigis bolsa saçlar kıalın ve kıvvetlik bolsa ol kişi (2) şāḥib-i 'aql ve fehm ve firāsetlik ve himmetlik ve saḫāvetlik bolmağığa (3) delıldür ve her kişini başı kıçkine ve çozuğ ve saçları kem ve nefīs bolmağı (4) ol kişi aḥmak ve cāhil ve zihni pest ve kerrāḥ ve bī-temiz bolmağığa delıldür (5) 'alāmet-i pişāne eger bir kişini pişānesi kiñ bolsa ve çızığı bolmasa (6) tigis bolsa başka nişānı bolmasa ol kişi kīne-cūy ve bed-nefs ve yalğançı ve aldaqçı (7) ve mütekebbir ve hevādār bolmağığa delıldür ve her kişini pişānesi miyāne bolup (8) ve ortalarında ḥaḫ ve çızığıları bolsa ol kişi rāst söz ve āşinā-yı (9) şādık 'aql ve tedbīr ve baḫt ve devletliğ bolmağığa delıldür ve her kişi (10) –nıñ pişānesi tar bolsa ol kişi bī-ḥayā ve nā-dān ve kırkak ve felāket (11) ve keşāfetlik bolmağığa delıldür ve her kişini baş kırafıdın kıuyığa (12) kırap bir çızığ tartılğan bolsa ol kişi açığı

⁵ "Ömer dışında bütün uzun boylular anlayışsızdır; Ali dışında bütün kısa boylular ara bozucudur."

⁶

tîz ve uruşkağ dâyim (13) hafâlikde turmağığa delîldür ve ba' zîler aytıpdurlar ki pişânedeki (14) çiziglar her biri on yıllık 'umrğa delâlet kıladur çünânçe çizig bir 'aded (15) bolsa on yaşka iki 'aded bolsa yigirme yaşka üç 'aded bolsa otuz yaşka kirmağığa (16) 'alâ-hezâ el-kıyâs⁷ her kaçça çizig köp bolsa köp yaşka kirmağığa delâlet (17) kıladur '**alâmet-i kaç** her kişi kaçı köp ve uzun ve müyları

11

(1) kalın bolsa ol kişi dürüş-t-cüy ve bî-iqbâl ve mütekebbir ve câhil ve hod-rây (2) –likiğa delîldür ve her kişiniñ kaçı birbirigâ ulangen bolsa ol kişi (3) ülfet ve şefkatlik bolur eger irkek kişini kaçı andağ bolsa hatunni (4) yahşı köredurğan bolur eger hatun kişiniñ kaçı andağ bolsa cimâ' köp (5) h'âhlaydurğan bolur ve her kişiniñ kaçı uzunlikde ve kıskalıkde (6) ve qaralıkde miyâne hâl bolsa ol kişi hoş-fehm ve diyânetlik ve mizâc-ı (7) laîf bolmağığa delîldür her kişiniñ kaçını uçı iñiçe bolsa ve evvelî (8) yoğan bolsa ol kişi uruşkağ ve fitne-engiz bolur ve eger kaçları (9) belend bolsa ol kişi 'aklı kem ve mütekebbir bolur ve her kişini kaçını müyları (10) uzun bolsa ol kişi himmetlik ve şecâ' atlik ve açığı tîz ve uruşkağ (11) bolmağığa delîldür '**alâmet-i köz** her kişini közleri kette ve kara bolsa ol kişi (12) süst ve bî-ğayret bolur ve eger kiçkine bolsa ol kişi yiñil ve kem-fehm bolur (13) emmâ kette ve kiçklikde miyâne bolsa ol kişi hayâlik ve vefâlik bolur (14) ve her kişini közi çukur bolsa ol kişi mütekebbir ve fâsık ve özge kişini (15) mâlıdın haqqıdın korqmaydurğan dili buzuk bolmağığa 'alâmetdür (16) ve her kişiniñ közi ırğıp çıkkan bolsa ol kişi bî-hayâ ve bahîl bolur (17) her kişi közini tîz tîz açup yumup tursa ol kişi aldaççı yâ oğrı bolur

12

(1) ve kişini közi kette ve kızıl ve bî-'illet ve bî-ğubâr bolsa ol kişini 'umrı (2) uzun ve pehlüvân bolmağığa delîldür emmâ çağır közlük kişi bahîl ve bî-hayâ (3) ve bî-himmet bolur ve her kişini közi kiçkine ve kök bolsa ol kişi hileger ve aldaççı (4) ve şehvet-perest bolur ve her kişini közi müşükni köziğa oğşaş yumalak (5) bolsa ol kişi sa'âdetmend ve ferhündelik bolmağığa delîldür köziniñ (6) kette ve kiçklikde ve kara ve kızillikde miyâne bolmağı ol kişi yahşı hulğ ve yahşı (7) 'âdetlik bolmağığa delîldür ve her kişi közini aqıda kızıl tamurları (8) bolsa ol kişi şehvet-perest bolur '**alâmet-i kulak** her kişini kulağı (9) kette bolsa ol kişi yahşı âdem bolur ve işitken nemirselerini ferâmüş kılmaydur (10) –ğan bolur 'umrı uzun ba' zî vaqtda açığı kiledurğan bolur her kişini (11) kulağı kiçkine bolsa ol kişi nâ-dân ve câhil bolur emmâ kulağı miyâne bolsa (12) ol kişi 'akl ve firâsetlik ve sa'âdetmend bolur ve her kişini kulağı (13) astıdaki mülâyim câyı sir-güşt bolsa ol kişi be-devlet bolur '**alâmet-i** (14) **burun** her kişini burnı iñiçe bolsa ol kişi yiñil ve kem-'akl bolur her kişini (15) burnı kette ve yalğaşkan bolsa ve tişükleri kette bolsa ol kişi sir-şehvet bolur (16) ve açığı tîz bolur ve her kişini burnı igri bolsa ol kişi iki yüzük ve günâh (17) yolığa köp yüredurğan bolur ve her kişini burnı uzun ve kette ve burnını

13

(1) uçı tūñiniñ tumşuğığa oğşaş bolsa ol kişi be-devlet bolur (2) emmâ kette kiçklikde miyâne bolsa hoş-fehm ve hoş-firâset bolur her kişi (3) –ni burnı iki tarafı belend ve ortası pest bolsa ol kişi kem-bağal ve kaçşak bolur (4) '**alâmet-i leb** her kişini lebi sir-güşt ve kalın bolsa ol kişi (5) ahmağ ve bî-temiz bolur ve her kişilerge 'adâvet ve huşümet sahlıydurğan (6) bolur ve her kişini lebi nefis bolsa ol kişi hoş-fehm ve tab' -i nâzük bolur ve her kişini (7) lebi kara yâ kök bolsa ol kişi bed-nefs ve bed-aşl bolur ve her kişini lebi kızıl bolsa (8) ol kişi sa'âdetmend ve hoş-aşl bolur ve her kişini lebi sarığ bolsa ol (9) kişi keselmend bolur '**alâmet-i ağız** her kişini ağızı kette bolsa ol (10) kişi yüreklik ve bā-kuvvat bolur ve her kişiniñ ağızı kiçik bolsa ol (11) kişi yüreksiz ve çorçağ bolur

⁷ "Bu ölçüye göre"

eger hatun kişini ağzı kette bolsa anıñ (12) ašlā çarçatıp bolmas *na‘ūzu bi’llāha min zālikūn*⁸ ‘**alāmet-i tiş** (13) eger her kişini tişi kette ve birbiriğa yapuşken bolsa ol kişi şerāret-pişe (14) bolur ve her kişini tişi meyde ve birbiridin acragen bolsa ol kişi ten-şihhat (15) bolur ve kemrağ kesel bolur ve her kişini tişi igri bolsa ve tigis bolsa (16) ol kişi aldaççı ve hıyānetger ve her kişini tişini araları açuq (17) ve tigis bolsa ve kette kiçiklikde miyāne bolsa ol kişi sa‘ādetlik

14

(1) ve ‘adālet ve inşāflık bolur ve rāst fi‘llik bolur ve her kişini (2) tişi otuz yā otuz bir yā otuz iki ‘aded bolsa ol kişi zīrek ve be-devlet (3) bolur ve eger otuzdan kem bolsa felāket ve kaşşaq bolur ‘**alāmet-i (4) til** her kişini tili ve kemi kızıl bolsa ol kişi sa‘ādetlik bolur (5) ve hoş-hūy bolur emmā her kişini tili kara yā sarıg bolsa bed-hūy ve naḥs ṭabī‘at (6) –lik bolur ‘**alāmet-i çağ** her kişini çağı aṭnıñ çağığa (7) oḥşaş bolsa ve kem-gūşt bolsa ol kişi hoş-hūy bolur ve her kişini (8) {ve her kişini} çağı gūştdār bolsa ol kişi nā-dān ve mütekebbir bolur emmā (9) miyāne bolsa ol kişi ‘aql ve firāsetlik ve hünermend bolur ‘**alāmet-i (10) kerden** her kişini boynı kelte bolsa hileger ve aldamcı bolur ve her kişini boynı (11) uzun ve inıçke bolsa ol kişi qorqaq ve aḥmaq bolur ve her kişini (12) kerdeni sir-gūşt ve yoğan bolsa ol kişi rāst sözleydurğan (13) ve inşāflık ve maşlaḥatdān bolur ve her kişini kerdenide çızıg bir bolsa (14) ‘umrı uzun bolur ve eger iki ‘aded çızıgı bolsa hünermend bolur ve eger üç ‘aded (15) çızıgı bolsa be-devlet bolur ‘**alāmet-i yüz** ferd eger pür-zışt (16) bolsa kimde ruḥsār / nişāndur hūyı qattıg cehli bisyār / her kişiniñ (17) yüzi gūştdār bolsa bī-ğayret ve her nemirseni yādıdın tiz çıkaradur

15

(1) –ğan bolur ve nā-dān ve bed-hūy bolur ve eger yüzide ašlā gūştı bolsa (2) ol kişi yaman niyyetlik ve yaman endişelik bolur ve eger miyāne bolsa (3) hoş-hūy bolur eger her kişini rengi sarıg bolsa yaman niyyetlik bolur (4) ‘**alāmet-i saqal** her kişini saqalı az bolsa ol kişi zīrek (5) ve dānā ‘aqlı köp ve hüşyār bolur ve her kişi tikerek saqallık bolsa (6) temkinlik ve şabr kılguçı ve endişelik bolur ve her kişini saqalı köp (7) ve uzun bolsa ol kişi nā-dān ve aḥmaq bolur ve her kişini saqalı köp (8) qalın bolsa güm-rāh ve bī-fehm bolur ‘**alāmet-i yilke** her kişini yilkesi (9) kem-gūşt ve aruğ bolsa ol kişini dilide yaman hıyāl-ı fāsıdlik bolur (10) ve her kişini yilkesi sir-gūşt ve yoğan bolsa aḥmaqlıknı nişānidur (11) ve her kişini yilkesidin cüni köp bolsa kem-bağal bolmağığa delıldür

16

(1) ve her kişini yilkesi bī-cün ve miyāne bolsa ol kişi ‘aql ve firāsetlik (2) ve devletmend ve sa‘ādetmend ve mizācı laṭif bolmağığa delıldür ‘**alāmet-i (3) bilek** her kişini bileki uzun ve qoltuğı sir-gūşt bolsa ol kişi (4) iqbāl ve baḥtlik ve rızqı firāvān bolur ve her kişini bileki kelte ve qoltuğı (5) kem-gūşt bolsa kem-bağal bolmağığa delıldür ‘**alāmet-i kökre** her kişini (6) kökreki kiñ ve sir-gūşt bolsa nık-baḥtlikni nişānidur (7) ve her kişini kökreki tar bolsa ve kem-gūşt bolsa ol kişi naḥs ve bed-baḥt (8) –likiğa delıldür ‘**alāmet-i imçek** her kişini imçeki kette bolsa be-devlet (9) ve sirferzend bolur ve eger bir imçeki kette ve biri kiçik bolsa bed-baḥtlikni (10) nişānidur ‘**alāmet-i qarun** her kişini qarını kette bolsa aḥmaq bolur (11) ve eger miyāne bolsa maşlaḥatdān ve ‘aqlı kāmil ve hüşyār bolur ve her kişini

17

(1) qarında bir ‘aded çızıgı bolsa ol kişi tiğ birle öledür ve eger qarında (2) çızıgı iki ‘aded bolsa hatun birle köpraq ülfet ve şuḥbet kıtur ve eger (3) üç ‘aded çızıgı bolsa ‘aqlık ve mullā ve hüşyār bolur tā dört ve biş ‘aded (4) çızıgı bolsa hem andağ bolur ve emmā hiç ḥaṭ ve çızıgı bolmasa ol kişi

⁸ “Bunun gibilerden Tanrı’ya sığındık.”

(5) ikbâlmend bolur ve her kişini kindiki kette ve yumalağ bolsa be-devlet ve sa'adet (6) –mend bolur '**alâmet-i uça** her kişini uçası yoğan bolsa kuvvet (7) ve şecâ'atlık ve mütekebbir bolmağığa delîldür ve her kişini kâmeti bükülgen (8) bolsa ol kişi yaman fi'lik bolur ve her kişini bili uzun bolsa ol (9) kişi naḥs ṭabî'atlığığa nişânedür ve her kişini bili miyâne bolsa sa'adetmend (10) ve nîk-bahtlığığa delîldür '**alâmet-i reng** her kişini rengi (11) enâr dânesiğe oḥşaş kızıl bolsa ol kişi tîz ve tîz ḥıffe boladurğan (12) ve her işde şaşup turadurğan bolur ve her kişini rengi kök renglik (13) bolsa niyyeti kalb bolur ve her kişini rengide aḳ kızıllık bolsa ḥoş-ḥulûv ve yaḥşî (14) fi'lik bolur ve her kişini rengi kızıl bolup emmâ kârâğa mâyil bolsa yaman (15) şifetlik bolur ve her kişi buğday renglik bolsa ḥoş-rıḥlet ve 'âḳıl (16) ve tîz-fehm ve ḥoş-firâset ve nîk-bahtlığığa delîldür '**alâmet-i beden** (17) her kişini bedeni mülâyim bolsa fehm ve idrâklik ve ṭab'-i laṭîf ve âzâde bolur

18

(1) ve her kişini bedeni kattıḡ bolsa bā-ḳuvvet ve bî-temîz ve bî-fehm bolur ve her kişini (2) tirisî nefîs ve mülâyim bolsa yaḥşî ef'âl ve yaḥşî şifâtlık bolur '**alâmet-i (3) müy** her kişini bedenideki müyları bā-ḳuvvet bolsa ol kişi şecâ'atlık (4) ve bahadurlığığa delîldür eger mülâyim bolsa ol kişi ḳorḳaḳ bolur ve eger (5) dürüşṭ ve mülâyimlikde miyâne bolsa zâhir ve bâtınıda şalâḥ ve yaḥşîlikığığa delîldür (6) ve her kişini kökreke ve ḳarnıda müyları köp bolsa ol kişi ebleḥ bolur ve müyü (7) kem bolsa laṭâfetlik ve 'âḳlı ziyâde bolur ve her kişini müyları sarıḡ bolsa (8) aḥmaḳlığığa delîldür ve eger müyları yiñil bolsa pehlûvân ve dimâḡ (9) bî-illet bolur ve her kişini müyü ḳaralıklı ve mülâyimlikde miyâne bolsa (10) 'âḳllık ve mizâcî yaḥşî bolmağığa delîldür ve her kişini bedeniden bir tişü (11) –kden bir müy çıḳsa be-devlet bolmağığa nişândür ve eger iki 'aded müy çıḳsa (12) hünermend bolmağığa delîldür ve eger üç 'aded müy çıḳsa ol kişi sir-ibâdet (13) ve eger dört 'aded müy çıḳsa kem-baḡal ve ḳaşşâḳ bolmağığa delîldür ve eger (14) müyları iñiçe bolsa bed-fi'l bolmağığa delîldür '**alâmet-i âvâz** (15) eger her kişini âvâzı yoğan ve belend bolsa pehlûvân bolur ve âvâzı mülâyim (16) ve iñiçe bolsa temâmî fi'l ve ḥoş ḥuyuları yaḥşî bolur ve eger her kişi dimâḡı (17) birle sözlese mütekebbir bolur ve her kişi bed-âvâz bolsa aḥmaḳ bolur ve mülâyim

19

(1) ve sikîn sözleydurğan kişi 'âḳıl ve dâna bolur ve tîz sözleydür (2) –ğan kişi bed-ḥulḳ bolur ve her kişi sözleḡanda ḳol birle işâret (3) eylep tursa ol kişi zîrek ve firâsetlik bolur '**alâmet-i külgî** (4) her kişi külgende kattıḡ âvâz birle ḳahḳah[a] urup külse nâ-dân ve bî-ḥayâ bolur (5) ve külgende pest-âvâz birle küledurğan kişi ḥoş-endîşe ve ḥayâlik (6) ve ḥoş-ḥulḳ ve temkînlik bolur '**alâmet-i kâmet** her kişini boyı (7) uzun bolsa aḥmaḳ bolur ve eger kıḳka bolsa fitne bolur her kişi orta boylük (8) bolsa ḥikmet ve firâsetlik bolur ve dili şâf bolur ḥukemâlar aytıpdürler (9) ki kâmetniñ yaḥşîraḡı oldur ki her kişini boyı özini neçeleriğe (10) bir yüz yigirme pençe kilse yaḥşî bolur andın ne ḳadar ki kem bolsa uşa neçe nuḳşân

20

(1) bolur '**alâmet-i refṭâr** her kişi yol yürgende ayaḡını igri ḳoysa (2) kettelerni ḡıybet ḳıladurğan bolur ve alarnı yaman şifet birle yâd ḳıla (3) –durğan bolur her kişini yol yürgende bilini ve andın pestini ḳımırlatıp (4) yürse ol kişi ebne digen derdğa mübtelâdur ve eger yürgende tîz tîz (5) yürse ḳahr ve ḡazâb ve cehâletlik bolsa kirek ve eger yürgende cûde? sekîn (6) ḳadam ḳoysa ḡamḡinlikni nişânıdur ve eger yürgende miyâne yürse zâhir (7) ve bâtınıda yaḥşî şifetlik bolur ve her kişi yürgende yirmi kattıḡ basıp (8) yürse şaḳîlikni nişânıdur '**alâmet-i keft** her kişini kefti sir-güşṭ (9) bolsa be-devlet boladur keftleri kızıl bolsa ḥoş-fi'l ve ṭab'-i (10) âzâde bolur ve eger keftleri sarıḡ renglik bolsa fâsîḳ ve fâcir (11) bolur ve eger aḳ ve ḳara renglik bolsa bed-bahtlikni nişânıdur ve eger (12) keftleride çızıḡları köp yâ az bolsa ol hem yamandur ve eger miyâne (13) bolsa

sa‘âdetmend ve iğbâllik [nişânıdır] ‘**alâmet-i pençe** her kişni pençeleri uzun (14) bolsa ‘umrı uzun bolur ve eger pençeleri iniçke ve mülâyim bolsa nîk-baht (15) –lik nişânıdır ve eger yumalak ve kıttıg ve igri bolsa bed-bahtlık (16) nişânıdır ve eger pençelerini yumgunde arası açuk tursa kem-bağal bolur (17) ve eger yumgunde cifs olup otursa be-devlet bolur ‘**alâmet-i**

21

(1) **tırnağ** her kişni tırnağları kızıl bolsa ‘ulemâ ve ‘aklı kâmil ve zîrek bolur (2) ve be-devlet ve sahi-tab‘ bolur ve eger tırnağları sarıg yâ kara bolsa ol kişi (3) perişân-hâl ve kem-bağal ve bed-baht bolmağıga delîldür ‘**alâmet-i san** (4) her kişni sanı güştâr bolsa ol kişi köprağ hatun birle ‘ayş ve (5) ‘işret kıılır ve eger sanı kıttıg bolup müyları az bolsa be-devlet bolur (6) ve her kişni ayağı sir-müy ve yoğan bolsa ekşer ‘umrıda piyâde yüredür ve kem-bağal (7) boladur ve her kişni ayağı uzun bolsa mütekebbir ve hasad kılguçı bolur ve eger (8) kelte bolsa kem-bağal ve iflâslik nişânıdır ve eger miyâne bolsa şecâ‘at (9) ve sahvâvetlik bolur ve nîk-baht ve nîk-zâtlığıga delîldür (10) ‘**alâmet-i aşuğ** her kişni aşuğı sir-güşt bolsa be-devlet bolur (11) ve eger aşuğıda cüni bolsa kem-ferzend bolur ve eger bir aşuğı kette ve biri kıçık (12) bolsa ol kişi ekşer ‘umrı zindânda öter ve her kişni aşuğı kıçık ve yuma (13) –lağ bolsa be-devlet bolur ve her kişni aşuğı uzun ve igri bolsa (14) kaçşak ve bi-ikbâl bolur ‘**alâmet-i pâşne** her kişni pâşnesi (15) kıçık ve mülâyim bolsa be-devlet bolmak nişânı ve eger pâşnesi kette ve igri (16) bolsa kem-bağal bolur ve her kişni pâşnesi güştâr ve yürgende (17) yalfaşıp tursa ve izi hem kette bolsa ekşer andağ kişi oğrı bolur ‘**alâmet-i**

22

(1) **ayağ** her kişni ayağı yumalak ve kem-müy bolsa nîk-bahtlık ve sa‘âdetmend (2) ve şahib-i devlet bolmağıga delîldür ve eger ayağı çozuk ve yalfaşken (3) bolsa kem-bağallik nişânıdır ve eger ayağını astıda çızıg bolsa ekşer piyâde (4) yüredür ve eger ayağını astı sarıg ve yâ kara bolsa ol kişi kem-ferzend ve fâsık ve (5) fâcir bolur ve eger ayağının astı kızıl ve yumşak bolsa ‘âkıll ve devletmend (6) bolur ve her kişni iki ayağıda kündeleñige qarap kâvâkı bolsa ol kişi dâyim (7) atlıg yüredür ‘**alâmet-i pençe** her kişni ayağ pençeleri iniçke ve uzun (8) bolsa tîz-fehm bolmağıga delîldür ve eger kelte ve yoğan bolsa zihni pest (9) bolur ve eger pençeleri birbirige yapuşken bolsa yahşılıg ‘alâmetidür ve pençeleri (10) birbiridin acragen bolsa perişân-hâl bolur eger başmaldağıga anıñ (11) yanındaki pençesi uzun bolsa ol kişi baht ve iğbâlmend ve mâldâr bolur (12) ve köp hatun alur ve hatunı öz huzûrıda öledür ve eger mezkûr pençe (13) –si kelte bolsa hatunıñ ilgeri öledür ve eger ayağ pençeleri kıçık (14) bolsa ol kişi bed-aşl ve yaman şifetlik bolur ve her kişni başmaldağı (15) kelte ve yoğan bolsa ol kişi cehân-geşte bolur her kişni ayağ tırnağ (16) –ları sarıg yâ kara bolsa ‘aybdârlığıga nişânedür ve eger tırnağları (17) kızıl ve muşaffâ bolsa hünermend bolur uşbu ‘ilm-i kıyâfege mâhir bolğan kişni

23

(1) lâzimdür ki her kişide yaman şifetke delâlet kıladurğan ‘alâmet (2) –leri köprağ bolsa ve yahşı şifetke delâlet kıladurğan ‘alâmetleri (3) kemrağ bolsa ol kişni yamanlıkğa haml kılgay ve eger yahşı şifetke (4) delâlet kıladurğan ‘alâmetleri köprağ bolsa ol kişni (5) yahşılıkğa haml kılgay ve eger her iki ‘alâmeti ber-â-ber bolsa yahşı ve (6) yamanlığıda miyâne hâl iken dip aytmaq lâzım ve bul zıkr kıılın (7) –ğan ‘alâmetler cümlesi irkek ve hatunğa müsterekdür **faşl** (8) her hîl ‘alâmetler beyânıda her kişni pişâneside kara hâlî bolsa (9) be-devlet ve baht ve iğbâl[lik] bolur ve her kişni yilkesi fîlniñ yilkesi (10) –ğa oğşaş döngi bolsa be-devlet bolur ve her kişni yilkesi meymûn (11) –niñ yilkesi[ga] oğşaş kem-güşt ve çukur bolsa felâket ve (12) kaçşak bolur ve her kişni yanbaşıda sekiz ‘aded üstuñvâni bolsa (13) pādşâh bolur ve eger tokuz ‘aded bolsa be-devletlik nişânıdır (14) ve eger on ‘aded bolsa kem-bağallik nişânıdır ve eger on bir ‘aded (15) bolsa zühd ve taqvâ

kılğuçı bolur ve eger on iki ‘aded bolsa renc ve ğamniñ (16) köp tartadur on üç ‘aded bolsa maldâr ve iqbâlmend bolur (17) ve on dört ‘aded üstuhvâni bolsa bed-kâr ve bed-fi‘l bolur ve eger

24

(1) her kişini zekeride ğara hâlî bolsa ğatun birle köprağ mu‘âşeret (2) kıladur ve könlî h‘âhlagen dik ‘işret ve müvâşaletke yitedür (3) **beyt** (4) kim ki ğikmetle nâsime kıldı nazar / her işi muğtażâyı zât sezer (5) ğâtemü‘l-kitâb (6) temmet (7) bîdü‘l-münşî muğammed yûnis bin mullâ ğakîm (8) cân şâşî

Kıyâfetü'l-Beşer'in Dil Özellikleri

Kıyâfetü'l-Beşer, Çağatay Türkçesinin yazım ve dil özelliklerini yansıtmaktadır. Bu özelliklerden dil bilgisi kitaplarına ve birçok çalışmaya konu olan bilindik özellikler yerine metne ait birtakım ayrıksı özellikler ya da başka çalışmalarda çok sık değinilmeyen özellikler gösterilmiştir.

1. Ünlü uyumunu bozan ögeler yedi grupta toplanmıştır:

a. +ğa ekinin ünlü uyumunu bozduğu örnekler: ağmağlıki+ğa (9/4), ‘aybdârliki+ğa (22/16), bahadurliki+ğa (18/4), bed-bağtliki+ğa (16/7), birbiri+ğa (11/2), ğod-râyliki+ğa (11/1), içkeri+ğa (4/4), ikeni+ğa (4/10), ikenim+ğa (4/12), kişi+ğa (22/17), közi+ğa (12/4), mehmândârçilik+ğa (7/14), menzili+ğa (5/2), neçeleri+ğa (19/9), nîk-bağtliki+ğa (17/16), nîk-zâtliki+ğa (21/9), öyi+ğa (6/3), özi+ğa (9/7), ğabî‘atliki+ğa (17/9), yağşılık+ğa (23/5), yağşılıki+ğa (18/5), yamanlik+ğa (23/3), yilkesi+ğa (23/9).

b. +lığ ekinin ünlü uyumunu bozduğu örnek: devlet+lığ (10/9).

c. +lik ekinin ünlü uyumunu bozduğu örnekler: ağmağ+likni (15/10), ağmağ+likiğa (9/4), ‘ağl+lik (17/3), ‘aybdâr+likiğa (22/16), bahadur+likiğa (18/4), bağt+lik (16/4), bed-bağt+lik (20/15), bed-bağt+likni (16/9), bed-bağt+likiğa (16/7), ğafâ+likde (10/13), ğayâ+lik (11/13), ğod-rây+likiğa (11/1), idrâk+lik (17/17), iflâs+lik (21/8), iqbâl+lik (20/13), inşâf+lik (14/1), ğara+likde (11/6), kem-bağal+lik (22/3), kışka+likde (11/5), kızıl+lik (17/13), kızıl+likde (12/6), mehmândâr+likni (6/9), nîk-bağt+lik (20/14), nîk-bağt+likni (16/6), nîk-bağt+likiğa (17/16), nîk-zât+likiğa (21/9), sağal+lik (15/5), şîfât+lik (18/2), şecâ‘at+lik (11/10), şefkat+lik (11/3), ğabî‘at+lik (14/5), ğabî‘at+likiğa (17/9), uzun+likde (11/5), vefâ+lik (11/13), yağşı+likğa (23/5), yağşı+likiğa (18/5), yaman+likğa (23/3), yıl+lik (10/14).

ç. +rağ ekinin ünlü uyumunu bozduğu örnekler: kem+rağ (13/15), köp+rağ (23/2).

d. -ğanda ve -gende eklerinin ünlü uyumunu bozduğu örnekler: sözle-ğanda (19/2), yum-gende (20/16).

e. -gen/ -ken ekinin ünlü uyumunu bozduğu örnekler: acra-gen (13/14), h‘âhla-gen (24/2), tur-gendin (7/11), ulan-gen (11/2), yapuş-ken (13/13).

f. -mağ ekinin ünlü uyumunu bozduğu örnekler: ber-mağğa (7/17), eyle-mağniñ (3/9), kir-mağğa (4/4), min-mağ (7/12).

2. Kalın sıradan sözcük köklerinin sonunda genellikle ötümlü ünsüzler yer almaktadır: açığ (10/12), açığ+ı (11/10), andağ (3/2), aruğ (15/9), aşuğ (21/10), aşuğ+ı (21/10), aşuğ+ıda (21/11), ayağ (8/2), ayağ+ı (21/6), ayağ+ını (20/1), ayağ+ınıñ (22/5), ayağ+ıda (22/6), çağ (14/6), çağ+ı (14/6), çağ+ığa (14/6), çızığ (10/12), çızığ+ı (10/5), çızığ+ları (10/8), çızığ+lar (10/14), ğandağ (2/8), ğattığ (14/16), sarığ (13/8), şundağ (7/3), tırnağ (21/1), tırnağ+ları (21/1).

3. Ünlü türemesi görülen örnekler şunlardır: ‘ayub (6/5) < ‘ayb “ayıp”, inçke (18/14) < inçke “ince”.

4. Yuvarlaklaşma görülen tek örnek qarun (16/10) < qarın “karın, göbek” sözcüğüdür.

5. Darlaşma görülen örnekler şunlardır: sikin (19/1) < sekin “sessiz, sakin”, tigris (10/1) < tegiz “düz, doğru, yassı”, tişük+leri (12/15) teşük “delik”.

6. Ön seste y > c değişimine uğramış bir sözcük belirlenmiştir: cün+i (21/11) < yün “yün, yapağı”.

7. Orta seste b > f ve p > f değişimine uğramış birer sözcük belirlenmiştir: yalfaş-ıp (21/17), yalfaş-ken (22/2) < *yalbaş- “yalpalamak”, tife+side (3/7) < tipe “tepe”.

8. Son seste z > s değişimine uğramış bir sözcük belirlenmiştir: tigris (13/15) < tegiz “düz, doğru, yassı”.

9. İlgi durum eki ünlüyle biten tabanlara genellikle +nI biçiminde gelmektedir: a+nı (5/1), ahmaqlık+nı (15/10), ayağı+nı (22/4), bed-bahtlık+nı (20/11), cämeleri+nı (7/16), ğamġinlik+nı (20/6), kaş+ını (11/7), kişi+nı (10/3), kişiler+nı (5/6), köz+ini (11/17), müşük+nı (12/4), nemirse+nı (14/17), nık-bahtlık+nı (16/6), özi+nı (9/5), şaķilik+nı (20/8), tiş+ini (13/16).

10. Belirtme durum eki yer yer ünlüyle, yer yer ünsüzle biten tabanlara +nİn biçiminde gelmektedir: a+nİn (13/11), cilveleri+nİn (6/8), feylesüf+nİn (3/9), ğam+nİn (23/15-16), ħakim+nİn (4/7), ħayr+nİn (4/16), ‘ilm+nİn (2/7), kāmil+nİn (3/8), kişi+nİn (4/17), özi+nİn (5/5), özengüleri+nİn (6/2), şüret+nİn (4/9), şehirleri+nİn (6/1), teklif+nİn (6/4), ziyāret eylemek+nİn (3/9).

11. Eserde beş yerde ol- “olmak” sözcüğü yardımcı fiil olarak kullanılmıştır: cifs ol-up (20/17), ħayf ol-ur (7/5), ma‘lüm ol-sa (2/11), zāhir ol-sa (3/2), zārūr ol-dı (7/9).

12. Bol- sözcüğü yardımcı fiil olmasının yanı sıra fiil ve ek fiil olarak da kullanılmıştır.

a. Yardımcı fiil görevinde: āġāh bol-up (5/6), vājġün bol-ur (7/3)...

b. Ek fiil görevinde: minmak bol-ġanlarıda (7/12), tartılġan bol-sa (10/12), yaġşı köredurġan bol-ur (11/4)...

c. Fiil görevinde: ahmaqlar kaġarındın bol-maymen “anlayırsızlardan biri sayılmayayım” (9/6), her kişi uşbu şüretde bol-sa “her kim işte bu biçimde bulunsa” (8/4-5), her kişiniñ zāhirdeki ‘uzvları bāıındaki bol-ġan “her kimsenin dıştaki organları içte bulunanlardan” (8/9), çızıġı bol-masa “yırtıġı bulunmasa” (10/5), ortalarıda ħaġ ve çızıġları bol-sa “orta kısımlarda çizik ve yırtıkları bulunsa” (10/8).

Değerlendirme ve Sonuç

Farsçadan Türkçeye çevrilen *Ķıyāfetü’l-Beşer*, kıyafet ilmiyle ilgili bugüne değin yayımlanmış, bilinen tek bağımsız Çaġatay Türkçesi eseridir. Metinden elde edilen bulgulardan hareketle eser ve eserin dil özellikleriyle ilgili şu değerlendirmeler yapılabilir:

1. Eser sanat kaygısı güdülmeden yazıldığı için edebi değeri düşüktür. Ancak yalın ve duru bir Türkçeyle kaleme alındığından orta düzeyde eğitim almış bir kişinin anlamasına olanak sağlamaktadır.

2. Eserde kimi görüşleri okuyucuya onaylatmak adına Kur'an-ı Kerim'den bir ayet (Tin Suresi, 3. Ayet), Hz. Muhammed'e yüklenen bir hadis (Ömer dışında bütün uzun boylular anlayışsızdır; Ali dışında bütün kısa boylular ara bozucudur.) paylaşılmıştır.

3. Eser, XX. yüzyılın başında ortaya çıktığından Klasik Çağatay Türkçesinde bulunmayan kimi dillik yapıları barındırmaktadır. Bu dillik yapılar Son Dönem Çağatay Türkçesinde sıkça görülen ağız özelliklerinin etkisiyle açıklanabilir. Sözcük düzeyindeki ağız özelliklerinden, Klasik Çağatay Türkçesi eserlerinde karşılaşılmayan çönteki "hileci, soyguncu", çozuğ / çozuğ "uzun", çağ "çene", san "baldır" sözcükleri örnek olarak verilebilir.

4. Çağatay Türkçesinde sıkça karşılaşılan ek uyumsuzluğu (Eraslan, 1970: 113) *Kıyâfetü'l-Beşer*'de de görülmektedir. Konuyla ilgili en ilgi çekici örnek ünlü uyumunu koruyan ve bozan +IK ekinin alt biçim birimlerindeki -ğ ~ -k denklidir. Ünlü uyumunu koruyan +lğ ekiyle ilgili ahmağ+lğ (9/10), nîk-baht+lğ+ığa (17/10), yahşı+lğ (22/9), yaman+lğ+ıda (23/6) örneklerine karşılık ünlü uyumunu bozan +lik ekiyle ilgili ahmağ+lik+ni (15/10), nîk-baht+lik (20/14), yahşı+lik+ğa (23/5), yaman+lik+ğa (23/3) örnekleri verilebilir. Ya da ünlü uyumunu koruyan +lik ekiyle ilgili devlet+lik (13/13) örneğine karşılık ünlü uyumunu bozan +lğ ekiyle ilgili devletlğ (10/9) örneği verilebilir. Bu örnekler dışında sürekli +lğ ekiyle ya da +lik ekiyle yazılan sözcükler de bulunmaktadır. Yukarıdaki verilerden hareketle +lğ ekiyle yazılanlar +lik ekiyle de yazılabilir diye yorumlanabilir.

5. Çağatay Türkçesinde sözcük sonundaki ğ / g ve k / k ünsüz karışıklığına (Eckmann, 1988: 28-29) karşın *Kıyâfetü'l-Beşer*'deki kullanım bir düzen göstermektedir. Metindeki olası -ğ ~ -k denklisi kemrağ ve köprağ sözcüklerini kemrek ve köprek olarak yeniden kurmaya olanak sağlamaktadır.

6. Klasik Çağatay Türkçesi Döneminde görülmeye başlanan p > f değişimi, Son Dönem Çağatay Türkçesi Döneminde yazım kuralına dönüşmeye başlamıştır. Bu değişim aşırı düzeltmecilik (hypercorrection) olarak adlandırılmaktadır (Karasoy, 2023, s. 692). Bunun dışında yalbaş- sözcüğünde ise olası bir b > f değişimi görülmektedir. *Yalbaş- sözcüğünün biçim bakımından benzeri yalbar- Çağatay Türkçesinde yalbar- biçimini korumuş (Eckmann, 1988, s. 23) ya da yaplar- biçimiyle kullanılmıştır (Şeyh Süleyman Efendi Buharî, 1298/1880, s. 297). Bu benzerliğe göre yalbaş- sözcüğünün *yalbaş- biçiminden geliştiği söylenebilir.

7. Belirtme durum ekinin ünlüyle ya da ünsüzle biten tabanlara yer yer +nlî biçiminde gelmesi metne özgü bir özellik olmalıdır. Yazarın Fergana Vadisi'ndeki Nemengan kentinde yaşadığı bilindiğinden bu özelliğin Nemengan ağzına ait olması olasıdır.

8. Eserde bol- sözcüğü birden çok görevle kullanılmasına karşın bol- sözcüğünün Oğuz Türkçesindeki türevi ol- sözcüğü yalnızca yardımcı fiil göreviyle kullanılmıştır. Bol- sözcüğünün görevinin çokluğu Son Dönem Çağatay Türkçesi metinlerinde yaygınlaşmaya başlayan bir özelliktir. Ol- sözcüğünün tek bir görevle ve yalnızca beş yerde kullanılması yazarın eseri çevirirken Klasik Çağatay Türkçesi Dönemine, belki de Nevâî'ye, öykündüğünü düşündürmektedir.

Kaynakça

- Canım, R. (2010). *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
Cehângir Çâr-tâkî (1908). *Kıyâfetü'l-beşer*. Taşkent.

- Çağbayır, Y. (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Sözcükleri Ötügen Türkçe Sözlük*, (Cilt 3). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çakır, M. (2007). "Kıyâfet-Nâme"ler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9), 333-350.
- Çelebioğlu, A. (1998). Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın Kıyâfetnâmeleri. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Direkci, B. ve Duyar, H. (2017). *Kıyâfetname Nümûne-i Enverî*. Konya: Palet Yayınları.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı* (çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Eraslan, K. (1970). Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dâir. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 18, 113-124.
- Hasaniy, M., ve Hebibulayev, E. (1991). *Kıyâfet ül-Beşer (Kıyâfege Karab Anıklaş)*. Taşkent: Gafur Gulam Namidagi Neşriyat.
- Hüseyin, E., ve Emin, P. (tarihsiz). *Kıyâfetname ve Saetname*. Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.
- Karasoy, Y. (2023). Mahdum Kulu Divânı'ndaki p>f Değişiklikleri Aşırı Düzeltmecilik (Hypercorrection) Örneği Sayılabilir mi?. *Doğumunun 80. Yılında Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağan* (s. 691-700). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mengi, M. (2002). Kıyâfetnâme. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 25, s. 513-514). İstanbul: TDV Yayınları.
- Muallim Naci (1987). *Lûgat-ı Nâci*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Mütercim Âsım Efendi (2013). *El-Okÿânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi* (haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Pala, İ. (1982). Kıyâfetnâme. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler / İsimler / Eserler / Terimler* (C. 5, 339-341). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Sarıççek, R. (2014). *Risâle-i Kıyâset-i Firâset / İlm-i Firâset*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Şemseddin Sami (2019). *Kamus-ı Türkî*. (haz. Paşa Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şeyh Süleyman Efendi Buharî (1298/1880). *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Tosun, N. (2019). *Türkistan Dervişlerinden Yâdigâr -Orta Asya Türkçesi'yle Yazılmış Tasavvufî Eserler-*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.